Clara Wichmann herdacht

CLARA MEIJER-WICHMANN

1885 — 1922

verdedigster der menselijkheid

Brochure
C.I.R.A.
25815

Abw Wich
881

Voorwoord

De teksten die u hierbij aantreft, werden bijna zeventig jaar geleden geschreven door Clara Meijer-Wichmann, wier honderdste geboortedag wij hier vandaag herdenken met de onthulling van een plaquette in de gevel van dit huis.

Het is in dit huis dat zij – met haar ouders en jongere broertje – woonde van 1885 tot 1902, de eerste zeventien jaren (dus bijna de helft) van haar leven.

Zij heeft hier haar jeugd doorgebracht in een geborgen gezinssituatie in een toen nog redelijk harmonische sfeer, met veel interessante contacten via beide ouders en zelf met een vriendinnenkring, waarin ze naast zwaarwichtige debatten ook veel plezier meemaakte. Op een geheel ander niveau schreef zij in de beslotenheid van haar kamertje veel leed en opstandigheid uit in dagboekaantekeningen en vooral in ettelijke brieven, met name over eigen onzekerheden en heftige verlangens in die door haar zelf later zo genoemde "Sturm- und Drangjahre".

Dat nu op dit adres een advocatencollectief is gevestigd is een aardige coïncidentie: na haar promotie heeft Clara eerst de advocatuur beproefd, maar strandde daarin spoedig op het vele individueel-menselijke leed, dat ze er tegenkwam en waar zij – toen – te weinig mee kon, inhoudelijk en financieel.

Deze teksten, die u worden voorgedragen, zijn alle – op één na – gekozen uit haar werk (lezingen en artikelen) van de laatste vijf jaren van haar leven. De verschillende onderwerpen zijn een

weerspiegeling van de hoofdgebieden waarop de schrijfster zich bewoog, zoals

- *het algemeen levensbeschouwelijke, filosofische*
- *de criminaliteit en de zgn. "bestrijding" daarvan*
- *het probleem van vrijheid en gelijkheid*
- *het gebruik van geweld*
- *de vrijheid van de vrouw*

en het is merkwaardig hoe actueel al deze vraagstukken nu nog zijn en hoe weinig er sindsdien wezenlijk is veranderd.

Tezamen bedoelen deze teksten – hoewel uit hun verband gehaald – u een beeld te geven van denken en voelen van de vrouw, die wij hier gedenken en wier belangrijkste eigenschap misschien wel was, dat zij trachtte te leven in overeenstemming met haar idealen en daarmee anderen in hoge mate wist te inspireren. Een "verdedigster der menselijkheid", zoals Bart de Ligt haar eens noemde.

Augustus 1985, Hetty C. Passchier-Meijer

Fragmenten over licht en duisternis

Alles, wat de mensch op zijn weg door het leven schijnt te verwerven, is slechts verworven om hem weer af te vallen, als hij, in laatste, harmonische stadium, terugkeert naar huis. Is het dan geheel waardeloos geweest, al de afzonderlijkheden van kennis dezer wereld, alles wat bewust was en licht-brengend en onderscheidend?

Ja en neen.

Wanneer Rainer Maria Rilke zijn felle aanklacht slingert tegen school en universiteit: dat zij alle harmonie en rustige diepte in den mensch verstoren, en dat hij, na 't verlaten en grootendeels vergeten van al de denk-afzonderlijkheden die hij aldaar geleerd heeft, slechts met moeite en ten halve terug kan vinden wat hij als klein kind ten volle bezat — dan is Rilke onrechtvaardig tegen de school. Dan miskent hij, dat het gehééle leven vervreemdings- èn hervindingsproces is, en dat de school maar één van de vele schakels is in het eerste. Dat de wereld bestaat en bestaan moet uit menschen èn kinderen, niet uit de eerste maar ook niet de laatste alléén. Oók miskent hij, dat de hervonden harmonie, zij het ook niet zóó ongebroken, zóó vanzelve, toch anderzijds rijker is dan de oorspronkelijke; zóó rijk kan zijn, dat zij niet te duur betaald is met den geheelen tusschentijd van tweespalt. De mensch echter, in dien tijd van tweespalt, van zich enkeling voelen *tegenover* het Geheel, lijdt en is radeloos, en weet niet dat àl wat nu schijnt de harmonie van zijn kinderjaren te verstoren, geklaard kan worden. Hij zoekt de oplossing in een terugkeer, en wanhoopt omdat die volstrekte terugkeer onmogelijk blijkt; — en toch, de oplossing kòmt, maar langs àndere wegen dan hij had

kunnen denken. Dàn is het, dat de moderne mensch evenals de oude Hebreeër leert erkennen:

„Mijne gedachten zijn niet ulieder gedachten, en Mijne wegen zijn niet uwe wegen, spreekt de Heer.

„Want gelijk de Hemelen hooger zijn dan de aarde, alzoo zijn ook Mijne wegen hooger dan uwe wegen, en Mijne gedachten hooger dan uwe gedachten."

— En hij leert zijn wil-van-enkeling overgeven.

Alle kennis, alle inzicht, die „licht" brengen, schijnen alleréérst iets te verstoren. Wie oude kerkeklokjes lief heeft boven die van onzen tijd, wordt pijnlijk getroffen, wanneer hem wordt uitgelegd, in welke muzikale en technische bizonderheden die klank van vroegere klokken zijn oorzaak vindt. Wien zijn mooie oude stad dierbaar is, die heeft éven een gevoel van spijt, wanneer hij de oude huizen en grachtjes daarvan kunsthistorisch ziet ontleden. Wie een godsdienstig mensch is, kan huiveren voor theologie. Aandoening door natuurschoonheid *als geheel* schijnt ons aanvankelijk te kunnen worden aangetast door natuurwetenschappelijk wéten.

En toch is dit alles slechts ten halve waar. Omdat het niet bij de verstoring blijft. Omdat het storende Weten ten slotte — na meerder of minder lijden — geassimileerd wordt. Dàn vervallen de afzonderlijke bestanddeelen ervan; ze worden vergeten; maar wat er het Mééste in was, wordt opgeheven tot een nieuwe eenheid. — Dàn zal men wederom onverstoord van de straatjes van zijn oude stad kunnen genieten, óók, hoewel wetende wèlk huis uit de 17de, wèlk uit de 18de eeuw dateert; ja zelfs hebben zij daardoor nu een rijker voorstellingsinhoud gekregen. De stad is weer bééld geworden, waaraan men als gehéél gehecht is.
Zoo is het, dat het Licht niet zóózeer gevreesd behoeft te worden. Want het Licht alléén kan zich niet handhaven. Alles keert wéér tot zijn oorsprong: tot het Onbewuste, de Eenheid. Het keert daarheen terug: rijker, èn zekerder, dan het de oorspronkelijke rust verliet; zooals immers ieder terugvinden, iedere terugkeer tot onze Heimat grooter rijkdom heeft, dan wij in den tijd van het nog-nooit-verlaten-hebben hadden kunnen droomen.
Alles wat *eigen* geworden is, *verkregen* is, wordt onbewust; — evenals er onbewustzijn was vóór de verkrijging. — Alle bewustzijn verkeert in de phase van antithese.

Zoo is meer verwant aan den hoogsten trap de eerste dan de tweede. Nader staat de teruggekeerde oudere aan het kind, dan de jongere die het huis van zijn kinderjaren verlaten heeft. Nader

staat de eenvoudige vrome aan hoogste gemoeds-wijsheid, dan de alle mysterie ontkennende geleerde, die niet anders dan de „wijsheid" van Shakespeare's Horatio heeft.

— Het Licht schaadt tenslotte niet, omdat het als afzonderlijkheid niet blijvend is. Maar het Mééste is het niet.

Zoo keeren wij terug tot de troostwoorden van Angelus Silesius:

„Licht ist des Herren Kleid; gebricht dir gleich das Licht,
„So wisse dass dir Gott doch noch nicht selbst gebricht."

Januari 1912 (*Bevrijding*, Fragmenten over licht en duisternis)

De herleving van het afschrikkingsbeginsel

Als we ons de oorzaken der criminaliteit, persoonlijke èn maatschappelijke, herinneren, als we dus weer met bezinning tegenover het vraagstuk van de wassende criminaliteit staan, dan zal die instinctieve drang tot handelen, die nu zoovelen drijft om te roepen om politie en gevangenissen, hoe dan ook, plaats maken voor deze gedachte: *nog beter niets doen dan verkeerd doen.*

En dit inzicht is noodig; want inderdaad, er kan thans niet veel gedaan worden. Ook preventief niet. Het is zooals de redacteur van dit *Weekblad* heeft geschreven: „De wonde zit zoo diep, dat de strafrechter haar niet kan bereiken. Haar helen zal buiten zijn bereik liggen". De criminaliteit in het algemeen en de oorlogscriminaliteit in het bizonder is een van „de vruchten", waaraan wij „den boom" — onze maatschappij — leeren kennen; *en de vruchten zullen pas anders van aard zijn, wanneer die geheele boom gezonder is geworden.* Wie dus de misdadigheid bestrijden wil, die werke dáárvoor. Kan hij het niet nalaten aan maatregelen voor dit oogenblik mede te werken, dan doe hij zulks, zonder er te veel van te verwachten, mits het dan maar geschiede in de goede richting en niet een verspilling van krachten beteekent aan hopeloos werk. Want ook onder hen, die zich hebben opgewerkt tot het inzicht, dat preventie beter dan repressie is, heerscht nog veel illusie. Wat verstaat men al niet onder preventie! De *N. Rott. Ct.* (30 Oct. 1918 avbl. C.) schrijft in den aanvang van haar artikel „Criminaliteit en preventie", dat „een gezonde crimineele politiek er naar (behoort) te streven, de misdaad in hare oorzaak te bestrijden", en concludeert op grond daarvan tot . . . . vermeerdering der politie; alsof afwezigheid van politie *óórzaak van criminaliteit ware.* Heel wat scherper ziet Mr. A. de Graaf, die (in *De Hervorming*) schrijft: Geef den kinderen voldoende te eten — hervorm het onderwijs — bestrijd het alcoholisme en den woningnood. Maar dat is het láátste nog niet. Niet alleen de onmiddellijke honger, de gansche demoraliseerende werking van het huidig maatschappelijk stelsel is aansprakelijk voor de mate onzer criminaliteit.

En tegenover hen, die uit een min of meer onberedeneerden drang naar handelen nu maar dadelijk willen ingrijpen, kan niet genoeg gewaarschuwd worden: bedenk dat al uw handelingen gevolgen hebben. *Dat ge een tweesnijdend zwaard hanteert* met uw verscherping van afschrikkende straffen, met uw opeenhooping van maatschappelijke of zedelijke schipbreukelingen, aan wier schipbreuk onze gansche maatschappij mede schuld is, met uw verdeeling van het heele volk in politie-agenten en vervolgden. En bedenk bovenal, dat het u toch niets geeft, omdat, èn in de paedagogiek èn in de criminologie, de ervaring nu eenmaal geleerd heeft, *dat men alleen langs indirecten weg voorkómen kan.* Men verbeelde zich niet, dat als men maar dadelijk iets doet, dit ook dadelijk iets helpt. Alleen door een gunstigen ontwikkelingsbodem te scheppen, door al het mogelijke te doen om het opgroeien van een gezond, harmonisch menschengeslacht te bevorderen, door voor te bereiden een economische orde, waarin niet meer de eene mensch de vijand van den ander is, kunnen wij het verschijnsel van de massale criminaliteit bestrijden.

Die meerdere beheersching van den drang tot handelen en ingrijpen zal ook tengevolge hebben, dat men de illusie afleert, de menschen van ongewenschte daden te kunnen terughouden alleen door hen die te verbieden. „Manche unserer Gesetzgeber scheinen zu glauben, man brauche nur anzuordnen, zu gebieten und zu verbieten, mit den nötigen Strafandrohungen natürlich, dann sei die Sache gemacht und alles in schönster Ordnung", schrijft de rechter De Niem in een wijs artikel in de *Deutsche Juristenzeitung* van 1 Aug. 1918. En wanneer zij, die den indirecten weg voorstaan, door de menschen van het onmiddellijke ingrijpen utopisten plegen te worden genoemd, dan kunnen wij daartegenover stellen, *dat het integendeel ten allen tijde utopie is gebleken, door verbod en straf de menschen beter wegen uit te leiden, en dat het eenig practische is gebleken het omslachtiger, veeleischender en langduriger werk van omzetting der oorzaken van kwaad in factoren van goed.*

November 1918 (*Bevrijding*, De herleving van het afschrikkingsbeginsel)

Gemeenschap en enkeling

En Bakoenin toen hij zeide:

„De vrijheid is niet een zaak van verenkeling, maar van onderlinge betrekkingen; geen zich afsluiten, maar integendeel een verbinding.

Ik kan mij slechts dan vrij noemen, wanneer mijn vrijheid — die daarin bestaat, dat ik geen ander mensch gehoorzaam, en mijn daden slechts door mijn eigen overtuiging laat leiden (weerspiegeld in de evenzoo vrije overtuiging van allen) — door de toestemming van alle overige menschen bekrachtigd wordt."

Is dit *niet te bereiken?* Misschien niet — maar dan toch te *benaderen* (asymptoot en hyperbool).

Het probleem enkeling-gemeenschap wordt meestal zoo gesteld, alsof per se de eischen van deze beide aan elkaar vijandig waren.

Echter: er bestaat een verschil tusschen lagere, egoïste tendensen en hoogere, altruïste tendensen zoowel in de gemeenschap als in den enkeling. De tegenstelling gemeenschap-enkeling valt dus met de tegenstelling altruïsme-egoïsme niet samen.

Eisch van moraal is niet: den enkeling offeren aan het egoïsme van de gemeenschap, maar enkeling èn gemeenschap doen groeien. — De tegenwoordige maatschappij is geen gemeenschap.

Het sociaal geweten kan den enkeling brengen in lijnrechten strijd met de inzichten en met de lagere belangen van zijn groep.

De enkeling kan juist het ware in de gemeenschap dienen door te weigeren haar egoïste verlangens te dienen.

De ongelijkheid: Bij iedere heerschappij lijden niet alleen de beheerschten, maar naar den geest ook de heerschers. Zoolang er nog groepen zijn met onvolledig levensrecht, kan van ware geestelijke cultuur niet worden gesproken.

Individualisme en socialisme hebben elkaar tot voorwaarde: voor de ontwikkeling van het individualisme is maatschappelijke gelijkheid van ontwikkelingsmogelijkheid éérste voorwaarde.

Onze tijd is *de* tijd van het conflict van enkeling en gemeenschap, omdat in deze phase de gemeenschap het *vreemde* is. Thans wordt dit conflict overmatig geaccentueerd.

Wij kunnen ons echter de gemeenschap denken niet als een knottend, maar als een verrijkend element van de persoonlijkheid, óók als zij offers daarvan vraagt. — Guyau.

En omgekeerd moet de volgroeide gemeenschap zijn een gemeenschap van vrije (d.w.z. zich-zelf bepalende) persoonlijkheden.

September 1919 (*Bevrijding*, Gemeenschap en enkeling)

Antwoord aan Mevr. Roland Holst

Laat ik omtrent de spanning die zich kan voordoen tusschen de uitwendige militair-politieke machtsformatie en de revolutioneering van het bewustzijn nog een enkel voorbeeld geven. Gelijk U omtrent Victor Serge (Kibaltchiche) schrijft, dat U aan zijn woorden voelt dat hij een innerlijken omkeer beleefd heeft, zoo kan ik me een in andere richting gaanden, maar evenzeer innerlijken, nooit geheel in „argumenten" uit te drukken, omkeer denken als volgt.

Het zou kunnen zijn dat een soldaat in een rood leger, uitgetrokken vol overgave om een heilige zaak te dienen, dat die, als hij de realiteit van een hedendaagschen oorlog heeft meegemaakt, ontwaakt tot dit bewustzijn: „Al deze redeneeringen dat wij om het communisme te redden *dit* werk moeten doen, zijn drogredenen". Al die redeneeringen zullen hem dan ijl, onwezenlijk, onverstaanbaar voorkomen; ze zullen in zijn ooren leege leuzen zijn geworden. Hij zal zeggen: „Dit alles is drogreden: dat wij voor een heilig doel menschen door granaten moeten laten uiteen scheuren, of prikkeldraadversperringen maken waarin gewonden dagen en nachten half-levend blijven hangen. Dit is duivelswerk, en heeft niets, niets te maken met een heilig doel of met de broederschap onder de menschen".

En misschien kan dan, door al dat leed heen, die broederschap een zoo sterke warme en tot daden drijvende kracht in hem worden, dat hij tegen niemand meer wapens wil gebruiken:

En het zou kunnen zijn dat eenzelfde ontwaken plaats had bij meerderen, en dat het aangroeide tot een beweging; en dit zou de revolutie in de revolutie zijn.

En nu vraag ik U dit: als dit hoogste geschiedde, zoudt U dan hierover niet met diepe dankbare vreugde vervuld zijn? En zou het dan mógelijk zijn, dat zich-noemende revolutionairen een dergelijke beweging den kop wilden indrukken, door fusillades of gevangenisstraffen? U voelt wel, hier is het punt gekomen van uiterste spanning tusschen de „machtsverovering ter bescherming van het ontwaken van het nieuwe leven" en het nieuwe leven zelf. En hier worden we herinnerd aan de oude waarschuwing omtrent hen, die, het wezenlijke „met alle middelen" willende behouden, het juist daarom verliezen gaan.

Mei 1921 (*Bevrijding,* Antwoord aan Mevr. Roland Holst)

Het vrouwenvraagstuk en zijn betrekkelijkheid

Maar gebrek aan geluk, gebrek aan harmonie is overal daar, waar een vorm van leven overgaat in een anderen; want daar is conflict en wroeging, radeloosheid en den-weg-bijster-zijn. Dit geldt natuurlijk ook voor den man in zijn verhouding tot de vrouw, maar de twijfel, het schuldbewustzijn, van de vrouw van den overgangstijd zijn hem bespaard gebleven. Zwaar hebben de normen van den voorafgeganen tijd op de vrouwen gedrukt — zwaarder dan eene zichzelf bewust is geworden, voordat zij begonnen af te vallen. Er is in iederen overgangstijd zoo ononverzienbaar veel, dat nog als vanzelfsprekend door het dagelijksch leven, door de kunst, door de wetenschap wordt vooropgezet, dat het lange tijden duurt, eer een menschenkind komt tot de ontdekking, dat het niet waar, niet de éénige waarheid was, wat zij allen zeiden.

Niet de *vrijheid* was het die menige vrouw moeilijke jaren gaf, maar de overgang naar de vrijheid.

Zoo is het wel verkeerd om te zeggen, dat het geluk, de harmonie, de verhouding zooals die „zijn moet", nu komen zal; *maar het is ook verkeerd, om het gebrek aan geluk in overgangstijden tegen te werpen aan den nieuwen levensvorm, waarheen die overgangstijd zich beweegt.*

Misschien zelfs moeten we zeggen, dat het geluk, de harmonie, niet „in de toekomst" ligt. Want die toekomst kan weer zijn: de verstarring, het norm-worden na den tijd, waarin een nieuwe waarde verworven is. Misschien moeten we er toe besluiten, dat wèl de smartelijkste, maar ook de rijkste tijden zijn de tijden van overgang. Maar om dat te erkennen, moeten we heenkomen over den wensch van projectie in de toekomst, als ware die de idealiteit en het wezen van het heden. Eerst wie afstand doet van de toekomst, verwerft het heden.

1916 (*Vrouw en maatschappij,* Het vrouwenvraagstuk en zijn betrekkelijkheid)

Dok. Vrij Soc. nr. 881

Deze brochure, u aangeboden door de uitgeverij Stichting Pamflet, is samengesteld ter gelegenheid van de onthulling van een gedenksteen in de gevel van het huis aan de Nachtegaalstraat 37 in Utrecht, waar Clara Wichmann haar jeugd doorbracht. Een grafische afbeelding van de plaquette, die werd ontworpen door Aryaan Harshagen, siert de omslag van dit boekje.

Uitgeverij Stichting Pamflet
Postbus 1402
5200 BL Den Bosch

De uitgeverij Stichting Pamflet bracht in 1979 onder de titel *Bevrijding* een boek uit met een keuze uit het werk van Clara Wichmann (ISBN 9070633 035; Amsterdam 1979; 204 blz.), met een inleiding over haar maatschappelijk-filosofische opvattingen door drs. Hans Ramaer en een inleiding over haar opvatting over recht en straf door mr. Thom Holterman. Beide auteurs zijn redakteur van het tijdschrift De AS, dat in juni dit jaar een speciaal nummer wijdde aan Clara Wichmann.
Bevrijding is helaas niet meer verkrijgbaar. Stichting Pamflet overweegt echter, bij gebleken voldoende belangstelling, een herdruk uit te brengen, voorjaar 1986.
U kunt desgewenst van uw belangstelling voor een heruitgave van *Bevrijding* blijk geven door invulling en verzending van de hieronder langs de aangegeven lijn uit te knippen briefkaart. Op deze kaart kunt u ook *intekenen* op de eventuele heruitgave, welke u in dat geval direkt na publikatie tegen gereduceerde prijs zal worden toegezonden, zonder verzendkosten.
(Zie ook ommezijde).

hier
postzegel
van
50 ct

Aan uitgeverij
Stichting Pamflet

Postbus 1402

5200 BL DEN BOSCH

Dok. Vry Soc. nr. 001

Ter herdenking van de honderdste geboortedag van Clara Wichmann wordt op 16 oktober 1985 aan de gevel van het huis aan de Nachtegaalstraat 37 in Utrecht, waar Clara haar jeugd doorbracht, een gedenksteen onthuld. De plaquette, ontworpen door Aryaan Harshagen, heeft uiteraard geld gekost. De voorbereidingsgroep 'Clara Wichmann 1985' heeft dit geld voorlopig voorgeschoten. Degenen, die willen bijdragen in de kosten van de plaquette, worden beleefd verzocht een bedrag over te maken op:

☐ postgiro 188 16 26
☐ of Rabobank 350007705

t.n.v. de penningmeester 'Clara Wichmann 1985' te Leiden.
Een eventueel 'batig saldo' zal worden aangewend ten behoeve van een fonds voor de heruitgave van werk van Clara Wichmann, aan welke taak de voorbereidingsgroep zich komend jaar wil wijden.
(Zie ook ommezijde).

☐ Ja, ik heb belangstelling voor een herdruk van *Bevrijding,* een keuze uit het werk van Clara Wichmann (ISBN 9070633 035, 204 blz. prijs *f* 27,50). Stuurt u mij bericht zodra het boek uitkomt.

☐ Ja, ik teken graag in voor een exemplaar van de herdruk van *Bevrijding,* een keuze uit het werk van Clara Wichmann (ISBN 9070633 035, 204 blz.) en maak na ontvangst van uw bericht de gereduceerde prijs van *f* 22,50 (inkl. verzendkosten) aan u over. U stuurt mij dan het boek direkt na publikatie toe.

☐ Nee, ik heb geen belangstelling voor *Bevrijding* van Clara Wichmann. Wel ontvang ik graag een lijst van verkrijgbare publikaties van de uitgeverij Stichting Pamflet.

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: ..... Woonplaats: .....

Handtekening: